

Emlékezés

Rába György (1924–2011)

Háborús nemzedék és vesztes nemzet tagjának született, de helyzetét becsületesen tudatosította, és sikerült elkerülnie a generációs önsajnálát mindkét veszélyét, a szenvedésükkel dicsekvők gögjét és az elkaszaboltak siránkozását. Csodálta, de nem irigyelte Petőfi és Jókai (a maguk korában hiteles) romantikáját, Arany morális és költői helyzetét a kiegyezés után, a Nyugat nagy nemzedéke színporkázását a 20. század elején. Ő azonban félresikerült forradalmak után, fájó nemzeti kudarcok korszakában született, s már a harmincas években éberrel figyelte a baljósan alakuló hazai és világpolitikát (például még a kedvelt olasz nyelv tanulmányozását is elhagyta a fasiszta hatalmak szövetségétől megcsömörülve). Hadifogolyként vette ki részét a II. világháború megpróbáltatásaiból; a magyar kortársak közül József Attila és Radnóti Miklós sorsát érezhette a legközelebb a magáéhoz, a világirodalomból is olyan rokonokat fedezett föl (G. Apollinaire, R. Desnos), akik életükben-halálukban a világháborúk évszázadának tragikus áldozatai lettek.

A Nyugatban Babits, a Magyar Csillagban Illyés közli korai verseit. Nemzedékében kevesen dicsekedhetnek ilyen sokat ígérő indulással. 1946-ban alapító szerkesztője lesz az Újholdnak, de rövidesen a kommunista művelődéspolitikára nyomja víz alá a „fiatal” irodalomnak a Babits-örökséget vállaló szárnyát. A költő Rába hosszú, kockázatos hallgatásba vonul. Döntése nem példa nélküli: Weöres, Pilinszky, Kálnoky és Lator is sokáig némaságot fogad (legfőlegbb műfordítást, gyermekverset tesznek közzé). Rába középiskolában tanít, majd az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa lesz. Sőtér István 1948-ban a *Négy nemzedékben* szép jellemzést írt róla, jellegzetes vonásként emelve ki „az értelem keserveit és felvillanásait”. A *Nyílttenger* (1961) megjelenéséig azonban ez az utolsó méltatás, és a hallgatás hosszú éveiben Rábának nehéz tanulmányokat kellett végeznie többek között az önismeret és az emberismeret, az olvasói várakozás és a szakmai terepszemle dolgában.

Kritikai és irodalomtörténeti munkássága ebből az egzisztenciálisan fontos előtanulmányból is táplálkozik. A Nyugat nagy műfordító nemzedékéről szóló könyve (*A szép hűtlenség*, 1969) történeti jelentőségét alig lehet túlbecsülni. A műfordítást mint a nemzeti irodalom eredeti s egyik legjelentősebb műfaját méltatja; stilsztikáját és poétikáját nagy költők saját formanyelvével, önálló költői megnyilatkozásaival veti össze. A szép hűtlenség kilengéseiben észreveszi a saját nyelv gazdagításának értelmes egoizmusát, a termékeny hódítás szépségét. Rónay György ennek a monográfiának a méltatásában tér ki Rába értekező nyelvének jellemzésére. Véget nem érő vita folyik az esszé és a tudományos próza különbségéről, hegemoniájáról. Rónay a műfordításelemző Rába nyelvezetét tartja sikeres középútnak a kétféle nyelvi eszmény között: tömör, érthető, egyaránt kerüli a szépelgést és az idegenszerűséget.

Későbbi irodalomtörténeti munkái sem csupán a „megértő tárgyszerűség” (Németh G. Béla) erénye révén tűnnek ki, hanem tárgyának újszerű megközelítése jellemzi őket, szívósan koncentrálnak a megoldatlan vagy nem megnyugtatóan tisztázott kérdésekre. Az esztétikai értékelésben szigorúan elfogulatlan, ha kell, bálványrombolóan merész. A Szabó Lőrincről szóló kismonográfia (1972) az Akadémiai Kiadó Kortársaink című sorozatának egyik korai darabja volt. Szabó Lőrinc még nem foglalta el a 20. századi magyar irodalomtörténet kánonában azt a vezető helyet, amelyre az azóta eltelt évtizedek szemlélet- és ízlésváltozása nyomán került. Rába abban látta feladatát, hogy azokat a hatalmas értékeket, amelyeket ez a zseniális tehetség teremtett, elválassza a divatok vonzásában született, a politikai alkalmazkodás vagy az ellenőrizetlen érzelmek csábításának engedő kevésbé értékes művektől. Méltán és alaposan indokolva került az életmű csúcsára a *Te meg a világ* és a *Tücsökzene*, és megérdemelt kritikában részesült a negyvenes évek háborús lírája vagy *A buszönhatodik év* érzelmesebb, a kellő esztétikai és gondolati önkontroll nélkül kibocsátott rétege. – Tudományos teljesítményként minden bizonnyal a *Babits Mihály költészet* (1981) című nagy tanulmány keltette a legszélesebb körű figyelmet Rába irodalomtörténeti értekezései közül. A korábban megjelent *Babits–Jubászkönyv* *levelezése* című gyűjtemény (1959, Belia György kiadása) gyökeresen megváltoztatta a korai Babits poetikájáról kialakult addigi képet. Az átfestés halaszthatatlanságát Rónay György jelentette be nagy hatású tanulmányban (1970), de már neki kezére játszott egy 1912 körül keletkezett, de csak 1967-ben, posztumusz publikációban megjelent Horváth János-tanulmány. Ezeken a nyomokon indulva Rába részletesen föltárja Babits elmélkedésen alapuló szerves költői modelljét, amely „egész költészetnek filozófiai feltételeit meghatározza, s ezt a költői gyakorlat alakváltozataiban” követi végig. Olyan perdöntő elméleti kérdésekben kell állást foglalnia, mint a költészet és a filozófia kapcsolatrendszer, a líra tárgyi és alanyi létmódjának tipológiája és átmenetei, a tudatlíra meghatározása és helye az objektív költő művészi gyakorlatában. Ez a könyv – bár a közérthetőség magára szabott követelményét a szerző itt is szem előtt tartja –, inkább a szakmai céh nyelvhasználatához igazodik, mint a többi. Mái vitatkoznak vele, szempontjainak figyelembe vétele nélkül azonban még sokáig nemigen képzelhető el (hozzá képest akár polemikus vagy alternatív) Babits-koncepció, tehát betöltötte a tudományos fokozat megszerzésénél magasabb rendű célját: élővé tett egy ügyet, vitákat támasztott egy nagy életmű körül a klasszikussá dermedés vagy a Lukács Györgytől (is) sugallt nyersebb vagy finomabb kirekesztés alternatívája helyett.

Rába esszéműfajának állandó tartozéka a rejtett vita vagy/és a felfedező kedv, a saját ösztön, ízlés és műveltség érvényesítése. Az újholdasok táborában az elsők között fedezi föl előzményként az avantgárd és Kassák szemléleti és stilisztikai vívmányait, figyel az övék előtt járó ún. „harmadik nemzedék” szerepére a Nyugat történetében (Weöres Sándor, Takáts Gyula, Kálnoky László, Csorba Győző). A monográfiákhoz mérten kisebb tanulmányok rendre meglepnek egy-egy váratlan felfedezéssel, eredeti leleményen és tudós kutatáson alapuló újdonsággal, a szaktudományon túl is figyelmet gerjesztő szellemi csemegével.

Összetett életműve értékelésének legfontosabb és legbonyolultabb része mindazonáltal költészetével kapcsolatos. Ismerte és elfogadta azt a felosztást, amelyet drasztikus egyszerűsítéssel a látomásos és a gondolati líra ellentétére szoktak visszavezetni. „A modern költészet egyik útja, a Kalandé a dús és mindenüttvaló élet sűrűjébe vagy a képzelet, a képi látás birodalmába vezet, ahogy Apollinaire, illetve Dylan Thomas példája mutatja. A másik úton a költő önmagában eszmél egy világra, és a tudásvágy bonckésével szinte a nagy kutatók módjára vizsgálja az emberi sors feltételeit személyes sorsában: e századi klasszikusaink közül így fogta föl a költészetet Szabó Lőrinc is.” Magának Rábának a költészetét nehéz lenne e két pólus valamelyikén elhelyezni, hiszen folytonos alakváltoztatás jellemzi, tematikai, időbeli és szemléleti ficánkolás; tagadja a megállapodottságot és a kiismerhető egységességét. A szürrealisták szabadságára vágyik, de a koncentráció szigorára is. Vonzza Nemes Nagy Ágnes tárgyiasága, de nem mond le az önkifejezésről, az akár csapongó személyes lét változatainak bemutatásáról sem. Alkotói módszere is bizonyítja ezt a kettősséget: álmokról, látomásokról, diffúz érzésekről szóló verseit is megszerkeszti, egyszersmind olyan szórendi, mondattani licenciákat, szemantikai ugrásokat hagy benne a szövegben, amelyek jócskán megnehezítik a befogadó dolgát. A többféleképpen értelmezhetőség törekvését úgy magyarázza, hogy lényé és szándéka önmagának is talányos, ennek a bizonytalanságnak az érzékeltetéséhez keres megfelelő kifejezési formát. Egy idő után elhagyja az írásjeleket, még olyan versek újraközlésekor is, amelyekből eredetileg nem hiányoztak a pontok és a vesszők. Emlékezetes ars poeticáinak közös vonása, hogy lehetőségeiben korlátozott, kijelölt pályára kényszerült, de vágyaiban szabad, nagy lehetőségeket beteljesítő ember önarcképei. Ennek a megszenvedett önismeretnek az elégikus változata sem nélkülözi a 'nem tehettem többet' fájdalmas méltóságát:

Egy szűk mezsgyén haladtam az egyetlen
 íge felé elnémulóban
 Ha megláttad foltot a szemhatáron
 süllyedni emelkedni testemet
 az út írt engem nem mehettem
 másfelé s most az a mezsgye vagyok
 már soha semmi több
 és soha kevesebb

(*Visszanézve*)

De van ennek a sorsszerűségbe beleegyező bölcsességnek büszkébb, öntudatosabb változata is. A beszorított életű embernek ünnepi tapasztalatai voltak. Élvezte a természet szépségét, találkozott az emberi bölcsességgel, választhatott öntudatos lelkiismerettel jó és rossz között. Jól érezte magát kedves asszonyok között és bizalmas férfitársaságban. Jó előre megírta életfilozófiája summázatát, az *Előszó a balálhoz* című verset. A mottót Plutarkhosz beszámolójából kölcsönzi Platón mintaszerű haláláról:

Én boldogan halok egyetlen életemben
 csillagomat magasztalom
 mert szabad léleknek születtem nem barbárnak

szívemben hellén nap süttött felhőden igazság
nem oktalan állatként éltem hanem emberi bölcsességgel
tudtam a nyelven a só is megédesül
a keserű is enyhül a megszokásban

Több mint harminc évvel a halála előtt írta Rába ezeket a sorokat, mintegy bevezetésül szabadon áradó idős kori lírájához. Munkás, tevékeny öregkor jutott osztályrészéül: gyarapította irodalomtörténeti munkásságát (itt csak Komjáthy Jenő összegyűjtött műveinek példaszerű kiadását említem: *Vers és próza*, 1989), kiadott egy elbeszéléskötetet (*Remény és csalódások*, 2000) és pompás színekkel gazdagodott költészete. Poétikája, részben Arany János nagyon alapos tanulmányozása nyomán átszíneződött; engedékenyebb lett a köznapi történések és benyomások, a csetlő-botló hétköznapi ember apró kalandjainak ábrázolása dolgában, szabadjára engedte öniróniáját és anekdotázó hajlamát. Mindig szerette az értelmes beszélgetést, a jóízű beszámolót, a tartalmas dialógust. Utolsó megjelent verskötetének címe: *Disputa önmagammal*. Az „egyszemélyes belső vita” is többet ér, mint a tétlen magány. A fölfüggesztett párbeszéd a vég közeledtét jelzi, *A természet alkonyát*:

A kerti lomb levetkőzik
mutatja valódi arcait
az a sok rücskös varas ág
meztelenül a sokaság
ha eljön az ősz el a tél
pőréen a lét maga beszél
s létet mert öregedő
igazmondásra bírja az idő

Kiváló költőt, nagy tudóst és bölcs barátot búcsúztatunk Rába György személyében. Amit örökségül hagyott ránk (halála előtti megrázó hónapjai szívós önfegyelmével is): „tanúságtétel az emberről és színpadáról, az életről”.

Csűrös Miklós

Olasz Sándor (1949–2011)

„Irodalomtörténész, szerkesztő, tanár” – így jellemezte önmagát egy, a halála előtt nem sokkal készült interjúban Olasz Sándor, akinek távozása űrt hagyott maga után nemcsak az egyetemi katedrán és a Tiszatáj folyóirat főszerkesztői székében, de egész kulturális életünkben is.

Hódmezővásárhely szülötte, alma mátere a híres „Bethlen” volt. A gimnázium számos kiváló tanára közül a legnagyobb hatással Grezsa Ferenc volt rá, aki tehetős tanítványának későbbi pályáját is egyengette, ráirányította figyelmét Ilia Mihálynak, a Tiszatáj legendás főszerkesztőjének, aki 1972–1974 kötött állt a lap élén. Miután Olasz Sándor 1973-ban a szegedi József Attila Tudományegyetemen megszerezte a magyar–francia szakos tanári oklevelet, Ilia a folyóirathoz vitte, ahol munkatársként dolgozott 1986-ig. Ez a lehető legjobb iskola volt számára, kitanulta a szerkesztés minden fázisát, nemcsak a lapcsinálás technikáját, hanem „diplomáciáját” is, azt, hogyan kell megnyerni rangos költőket, írókat a lapnak, meg azt is, hogy lehet a mindenkori hatalom megjelenést biztosító jóindulatát elnyerni. 1975-től már Vörös László volt a lap irányítója, s amikor az aczéli kultúrpolitika az ominózus Nagy Gáspár-vers miatt menesztette az egész szerkesztőséget, Olasz Sándor a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolára került, majd 1988-ban a JATÉ-re, a már Grezsa Ferenc vezette modern magyar irodalom tanszékére. A tudós-tanári pályára való alkalmasságát 1978-ban megvédett egyetemi doktori disszertációjával alapozta meg. Tudományos karrierje szépen ívelt fölfelé, 1992-ban megszerezte az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot, 2000-ben habilitált az egyetemen, 2005-ben pedig az MTA doktora lett az irodalom- és kultúratudományok területén. 2000 és 2003 között Széchenyi Professzori Ösztöndíjban részesült.

Tudományos érdeklődése egyaránt rendelkezik történeti és elméleti aspektussal. Irodalomtörténészként elsősorban a két világháború közti magyar irodalom tárgyköre iránt érdeklődött, kritikusként a kortárs hazai és a határainkon túli magyar irodalommal foglalkozott. Elméleti szakemberként a prózapoétika, közelebbről a regényműfaj kérdései foglalkoztatták. Három önálló könyvet is szentelt Németh László munkásságának, az élő irodalom jelentős alakjai közül Jókai Annáról és Sándor Ivánról írt alapos monográfiát, s műfaji monográfiának is beillik *A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában*, valamint a *Regénymúlt, regényjelen* című munkája. Gyűjteményes kötetei közül érdemes kiemelni a 2009-ben megjelent, válogatott tanulmányait, kritikáit tartalmazó *Magány és társaság között* című könyvét.

Tudományos és tanári munkájának eredményességét jelzi, hogy előbb docensként, majd 2007-től egyetemi tanárként vezette a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékét. Amint lehetett, visszatért a Tiszatájhoz is, 1989-ben helyettes főszerkesztője, 1996-tól haláláig főszerkesztője volt a lapnak. Több tudományos-kulturális szervezetnek volt a tagja, így a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak, a Németh László Társaságnak pedig 2002-től az elnöke is volt.

Sokirányú munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el: Magyar Művészeti-díj (1990), Németh László-díj (1998) Arany János-díj (1999), Magyar Örökség-díj (1999), Pro Literatura-díj (2003), József Attila-díj (2004), Pro Arte Hungarica-díj (2005). Szülővárosa, Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város díszközgyűlése Pro Urbe kitüntetésben részesítette 2010-ben, s ugyanebben az évben elnyerte e Szegedért Alapítvány művészeti díját. A megyei önkormányzat 2011-ben a Csongrád Megye Közművelődéséért díjat ítélte oda neki.

Baranyai Zsolt

Botka Ferenc (1929–2011)

Egy tanítvány gondolatai

Botka Ferencsel egyetemi tanulmányaim utolsó évében, 2006-ban találkoztam. Szilasi Vilmosról tervezett doktori disszertációm előkészületei kapcsán olvastam nevét, és írásai megismerése után azonnal találkozót kértem tőle. Akik ismerték, azoknak nem kell elmondanom, hogy természetesen a Petőfi Irodalmi Múzeum könyvtárának olvasótermében találkoztunk, ahol mindennapjait töltötte. Szilasi neve hallatán ontotta magából a történeteket, találkozásunk után néhány nappal pedig korábban ismeretlen filológiai adatokat nyújtott át nekem. Adatokat, amelyeket rajta kívül senki nem ismert, és amelyek segítségével négy évvel később sikerült Szilasi Vilmos több mint tízezer lapból álló hagyatékát Kanadából Magyarországra szállítani.

De mi lesz ezután a hasonló nélkülözhetetlen filológiai adatokkal? Mi lesz a hasonló hagyatékokkal és a múlt iránt érdeklődő fiatal diákokkal? Mert ő a fiatal kutatót az első naptól kezdve feltétel nélkül támogatta, segítette. A nagy emberek szerénységével és nyitottságával fogadta bizonytalan közeledésemet. Éreztem, csak az érdeklő, hogy témámat minél színvonalasabban kidolgozzam, és lehetőségem legyen terveim megvalósítására. Egyenrangú partnerként kezelt, soha nem éreztettem hihetetlen szellemi fölényét. A tudomány tisztasága áradt gondolataiból. Botka Ferenc olyan hatalmas tudással és változatos filológiai eszköztárral rendelkezett, ami korunk legkiválóbb irodalomtörténészei közé emelte őt. A szó szoros értelmében „kultúrtörténész” volt. A múltat kutatta, és egy-egy apró megjegyzésért, adatért, idézetért képes volt napokat archívumokban, könyvtárakban eltölteni. Egyetlen célja volt, hogy a valóságot, az irodalomtörténész által feltárható részleteket eljuttassa olvasóihoz. Ezt az alázatot figyeltem meg nála, azt az alázatot, amellyel kutatásának tárgyát – elsősorban Déry Tibor életművét – feltárta és feldolgozta.

Botka Ferenc szövegekkel dolgozott, archívumok mélyéről tárt fel olyan kincseket, amelyeken keresztül lehetőségünk nyílik jobban megérteni jelenünket, múltunkat és jövőnket. Ez a fajta nyomozói precizitás hatalmas tudást és a „munka” szeretetét, vagyis a tudomány szeretetét igényli, hogy azt ne hétköznapi elfoglaltságként fogjuk fel. Minden beszélgetésünk és találkozásunk arra ösztönzött, hogy többet dolgozzak, többet foglalkozzak témámmal, és ne féljek a feltárt információktól, a hatalmas anyagmennyiségtől, amely még több munkát követel majd, mert ez a múlt pontos feltárásának egyetlen, néha kimerítő, ám hihetetlen eredményeket produkáló eszköze. Ez a munkamódszer, amelyet az évszázadok megmérték és megfélemlőnek találtak, ez az út, amelyen haladva Botka Ferenc nyomdokaiban járhatunk.

Tudósi nagyságát mutatja élete utolsó nagy művének formabontó konstrukciója. Déry Tibor több ezer levelét összekötő szövegekkel kiegészítve életrajzi művé, hiteles korrajzzá, szociológiai, kultúrtörténeti ritkasággá alakította. Olyan új műfajt alkotott, amely írói képesség, filozofi véna és hatalmas tudás nélkül soha nem jöhetett volna létre. Lehet persze fanyalogni a műfaj egyediségén, tudományos elvárásoktól és íratlan szabályoktól történő elhajlásán. De kérdezem a kritikusokat: nem ez a

valódi nagyság igazi jele? Nem abban rejlik egy tudós eredetisége, hogy képes átlépni a kereteket, amelyek a valóság megismerése és a megvalósíthatóság, az alkotás között feszülnek?

Ezzel kapcsolatban egy dolgot soha nem felejtett el Botka Ferenc, és erre minden szövegem elkészülte előtt figyelmeztetett: ez pedig az olvasó. Igen, a tudományos művek is azért születnek, hogy valaki elolvassa őket, hogy valaki okuljon belőlük, hogy újabb gondolatokat generáljanak. Egy tudományos műnek is meg kell felelnie annak a követelménynek, hogy az olvasó azt mondja, igen, ez valóban érdekes volt, megérte az olvasásra szánt időt. Botka Ferenc minden írása ilyen, különösen igaz ez az utolsó hatkötetes levelezéskiadásra, ahol a mester a múlt korok filozofia energiájából merítve és azt egy jövőbe mutató egyedi ötlettel fűszerezve új utat nyitott mindannyiunknak.

Mint mester és tanítvány, tapasztalt nagy tudós és fiatal kezdő doktorandusz, természetesen sok kérdésben nem értettünk egyet, sok problémát másképp ítéltünk meg, de visszatekintve mindezek apróságok és lényegtelen gondolatfoszlányok voltak. Botka Ferenc immáron nincsen köztünk, de munkássága, egyedi ötletei, kitartása, tudása és alázata tudományos munkám minden mozzanatában elkísér majd.

Köszönjük, Tanár úr, amit elértél, megértettük az üzeneted, folytatjuk, amit elkezdted.

Nyugodj békében!

Szalai Zoltán